

Borms en De Clercq, wapenbroeders

Als de boekenbeurs in aantocht is, verschijnen tal van boeken; zo ook een biografie van August Borms door ULB-historica en medewerker van het legermuseum, Christine Van Everbroeck¹. Het past perfect in de huidige cynische en neobelgicistische tijdsgeest om, zoals Misjoe Verleyen, bij een bespreking in Knack, vanuit een ongenaakbare hoogte in te zoomen op kleinmenselijke en megalomane aspecten - typisch voor het kleinburgerlijke milieu waaruit de meeste betrokkenen kwamen - zoals ze zich manifesteerden in de idealistisch-romantische periode van de Vlaamse Beweging om dan de hele emancipatiebeweging in het belachelijke te trekken.

Een tweede register dat steeds met succes wordt opengetrokken, is winstbejag dat ze bij mensen als Borms als dé drijfveer accentueren: hij ging naar Peru, omdat hij er vier keer meer kon verdienen dan als leraar in België en hij heeft zich goed bediend in de zgn. Bormscommissie die in 1940 onder zijn voorzitterschap werd opgericht, door zichzelf schadeloos te stellen met meer dan twee miljoen frank uit de Belgische staatskas. Volgende gezegden begrijpt ook iedereen: de flaminganten waren enkel uit op eigen gewin en hun idealisme was eigenlijk een eigen verzinzel! Dezelfde truc werd door Sophie De Schaepdrijver tegenover René De Clercq toegepast in haar boek *De Grote Oorlog* van enkele jaren terug. De simpele waarheid hiervan is dat zowel Borms als De Clercq niet echt de waarde van het geld kenden. Als er veel binnen kwam, werd dat onmiddellijk verteerd en besteed aan de strijd en andere zaken die op dat moment voor hen belangrijk leken; als er niks was, leefden ze in de bitterste armoe. De zorg voor hun gezin beperkte zich in betere tijden tot de zorg voor voedsel, onderdak en kleding, voor de rest waren beide mannen uithuizige vaders die hun energie volledig aan de strijd wijdden. Volgens Van Everbroeck is zelfs het communistische parlementslid, schilder War Van Overstraeten, in de val getrapt en werkte hij mee aan de legende van arme Borms met volgende bewering: *'Er werd gezegd dat Borms zich verrijkt had, maar ik heb me ook laten vertellen dat er bij hem brood zonder boter op tafel stond de dag dat hij werd aangehouden. Hij was zo arm als job'*. Toch moet ook Van Everbroeck tot de volgende conclusie komen: *'De verhalen over het armoedige leven van het gezin Borms tijdens de oorlog (de Eerste Wereldoorlog) lijken erg onwaarschijnlijk, gezien de inkomsten die August had, maar het lijkt er wel op dat ze alles uitgaven wat hij verdiende'*. Tot hier de geldhonger van de activisten.

Waar menig rechtgeaard Vlaming eigenlijk wél op zit te wachten is de beschrijving en ontleding van die mechanismen die een groot deel van de Vlaamse Beweging en het Vlaams-Nationalisme hebben doen ontsporen van emancipatiebeweging in een Nieuwe Ordebeweging. Een evolutie met verkeerde keuzes en bondgenootschappen waar we nog steeds de gevolgen van dragen maar die tot op zeker hoogte verklaarbaar zijn en waar, precies omdat we bepaalde mechanismen beter begrijpen, fouten kunnen worden rechtgezet en herhalingen vermeden. De sfeer waarin men nu graag baadt, beoogt geen verdere Vlaamse emancipatie, zwijgt de mistoestanden dood waarin de Vlaamse Beweging is ontstaan en beschuldigt precies die Vlaamse Beweging op zeer selectieve wijze van alle mogelijke mistoestanden in Vlaanderen. Het bewust verdonkermanen van het geschiedenisonderwijs is een welkome hulp. Als men zich bij de lectuur van de Bormsbiografie bewust is van deze premissen, is ze eigenlijk best te pruimen. Het is meer in besprekingen zoals in Knack dat men zich bewust dubbel concentreert op alle elementen waarmee men de Vlaamse Beweging kan discrediteren. Spijtig genoeg kan de uitgever het niet laten om elk hoofdstuk op een zwart schutblad met gotische letters aan te vatten wat m.i. de afstandelijkheid en objectiviteit schaadt die zeker nodig is wanneer het om de biografie van een dergelijke controversiële figuur gaat. Sommige te vermijden schoonheidsfoutjes (Paul i.p.v. Peter of Pierre Hoffmann e.a.) storen de tekst. N.a.v. deze biografie wil volgende bijdrage focussen op de relatie tussen De Clercq en Borms, die op zijn minst bijzonder te noemen is maar ondanks de hulp van iemand die zichzelf verklaard heeft tot De Clercq- en Bormskenner toch niet altijd even volledig en juist uit de verf komt.

Twee jonge germanisten leren elkaar kennen

Borms en de Clercq zijn twee telgen uit de middenklasse, het typische milieu waaruit Vlaamse Bewegers komen: Borms' vader is een handelsreiziger die introuwt in een familie van tabakshandelaars, De Clercqs vader is een kleine zelfstandige vlashandelaar en touwslager. Borms is geboren op 14 april 1878 en daarmee precies een half jaar jonger dan De Clercq. Beiden komen terecht in de jonge universitaire afdeling Germaanse talen, destijds een ideale biotoop voor jonge elementen uit de Vlaamse Beweging. In Leuven heeft Borms de professoren Lodewijk Scharpé en Alberdingk Thijm als smaakmakers, De Clercq in Gent Paul Fredericq, Jozef Vercouillie en Henri Pirenne.

Van Everbroeck brengt Borms en De Clercq voor het eerst samen in 1902 als leraars in Nijvel. Zij hebben elkaar nochtans al een jaar eerder ontmoet, nl. op het tweede-Studentencongres voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit op 24 maart 1901. In de Skating Ring (een overdekte rolschaatspiste gelegen in de Gentse Savaanstraat) zou de eerste ontmoeting met Borms plaatsvinden die met een delegatie van 50 Leuvense studenten is afgezakt. De Clercq neemt er als voorzitter van de Vlaams katholieke studentengilde *Rodenbach's Vrienden* het voorzitterschap waar. Hij houdt de openingsrede voor de circa 300 aanwezigen uit het hele Vlaamse land. Hij leest de brieven met sympathiebetuigingen van vooraanstaande Vlamingen voor en leidt de debatten waar o.m. Jan Wannijn, Albéric De Swarte, Flor Heuvelmans en Frans Reinhard aan het woord komen. De *aalmoes* van een tweetalige oplossing wordt afgewezen.

In de namiddag heeft het eigenlijke congres plaats in het Huis der Notarissen (op de hoek van de Reep- en de Vlaanderenstraat, vlakbij het Duivelsteen en de woning van professor Paul Frédéricq – zie foto). De Clercq geeft de voorzittershamer door aan P. Temmerman van het vrijzinnige Vlaamsgezinde studentengenootschap *'t Zal wel gaan*.

Het is duidelijk dat het congresgebeuren in een gespannen sfeer plaatsvindt. Tussen de Vlaamsgezinden en de zgn. vulgarisators (Franstaligen en Vlamingen die vinden dat men aan alle Vlamingen het Frans moet aanleren opdat zij zouden kunnen profiteren van de voordelen van de Franse wereldcultuur) woedt een zgn. plakaten- of affiche-oorlog. Een Franstalige tegenspreker had 's morgens in de Skating Ring doodleuk

verklaard dat *'een universiteit toch in de eerste plaats dient om de zonen van de burgerij een positie te verschaffen en dat het Frans daarvoor de meest geschikte taal is'*! Het verslag vervolgt: *'Gelukkig verstond een groot gedeelte van het publiek geen Frans'*. 's Avonds zullen er ongeregelde plaatshebben.

Borms logeert op De Clercqs studentenkot bij beenhouwer Vlerick aan de Kalvermarkt 6 in Gent - zie foto - dat te krap is voor twee. Geen nood echter: de ene nacht moet De Clercq en de andere nacht Borms afkoelen in het zgn. *rolleke*, de Gentse politiegevangenis aan de Oude schaaapmarkt, vlakbij de Kalvermarkt. Het probleem van de te krappe huisvesting in De Clercqs kamer is meteen van de baan. Overigens stelt de biografie De Clercqs strijdmakker Fons Sevens voor als een jeugdvriend van Borms, hoewel ze mekaar leren kennen hebben in voornoemde omstandigheden via De Clercq (bevestiging dochter Sevens in telefonisch gesprek d.d. 24 oktober 2005).

Het moet meteen geklikt hebben tussen René en August want het is Borms die De Clercq het jaar daarop telegrafisch op de hoogte brengt van een vacature in Nijvel. Met enkele Duitsers betrekken zij enige tijd samen een kamer in hetzelfde pand. Borms was in Nijvel terechtgekomen via een bewuste politiek: om katholieke leraars in openbare scholen en Vlamingen in Wallonië droppen in de hoop dat ze via een huwelijk aldaar echte Belgen zouden worden. Ze

dienen er beiden in de burgerwacht die op een bepaald ogenblik geïnspecteerd wordt door Leopold II. De uniformen bleken geperforeerd door de motten en de jonge leraars hadden er niets beter op gevonden dan de gaten met zwarte inkt te verdoezelen met als gevolg dat een regenbui de inkt hopeloos deed uitlopen tijdens de plechtigheid.

De twee zielsvrienden verschillen in twee dingen: Borms is een *missionaristype* en diep katholiek, De Clercq heeft ook nog de dichtkunst om zich buiten de politiek te ontladen (soms benijdt hij kunstenaars zoals Gust De Smet die een apolitek parcours volgen) en verlaat al vrij vroeg het katholieke geloof. Toch renderen ze beiden het best in de propaganda wat zal blijken tijdens het activisme. Opvallend is ook dat Borms voor zijn vertrek naar Peru op 28 februari 1903, afscheid komt nemen bij moeder De Clercq in Deerlijk.

Over het Peru-intermezzo leren we in de biografie dat Borms zich weinig aantrok van het heimwee bij zijn kersverse echtgenote Rientje (o.m. door problemen bij hun pasgeboren dochtertje Anita), dat hij veel uithuizig is om het land te gaan verkennen, geen voeling heeft met de verdrukte Incaboerenbevolking en geen vergelijking maakte tussen de toestand van Inca's en Vlamingen wat Borms' hagiografen wél lieten uitschijnen. Via De Clercqs dochter Elza vernamen we wel dat Borms in het spanningsveld tussen Belgen en zich gepasseerd voelende Peruviaanse leraars, tijdens een bepaalde discussie, ooit een in saus gedrenkte *kiekenbil* op het hemd van een diplomaat had gegooid om zijn argumenten kracht bij te zetten.

Als Borms in december 1906 terugkeert, zal hij een jaar als studiemeester fungeren aan het Gentse atheneum waar De Clercq sedert 1 januari als leraar Nederlands en Duits is aangesteld. Na twee jaar leraarschap aan het atheneum van Mechelen krijgt Borms zijn vaste benoeming aan het atheneum van Antwerpen. Hij heeft er o.m. Van Ostaijen, Craeybeckx, Van den Reeck en Eugène De Bock als leerlingen, de *offervardige generatie* van de toekomst. Terwijl De Clercq zich als leraar opvallend politiek afzijdig houdt en zijn jongens onder wie Richard Minne, Marcel Minnaert, Michel Van Vlaenderen, Gaston Mahy, Edzard en Onko Domela de liefde voor dichten en literatuur inprent, propageert Borms in zijn lessen de Vlaamse strijd. Beide leraars hebben blijkbaar een tuchtprobleem.

Intussen bouwt Borms zich een ijzersterke reputatie op als niet-partijgebonden - ook zo De Clercq - *klok van Vlaanderen*. Hij schuimt Vlaanderen af als propagandist voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit, zodanig zelfs dat hij uitgeput raakt en het hoogtepunt van de Vlaamse eensgezindheid nl. Vlaanderens Kunsttag te Gent op 16 juli 1911, waar ook De Clercq een eminente rol speelt, moet missen, omdat hij door een longontsteking geveld is. Ook De Clercq sukkelde met een depressie na de dood van zijn vrouw, door desillusie in het Gentse socialisme (Borms heeft in tegenstelling tot De Clercq nooit een sociale visie gehad) en manifeste maagproblemen. Hij vlucht in de kunst om er weer bovenop te komen. Borms is ook de drijvende kracht achter *pro Westlandia*, een beweging die o.m. met gedichten van De Clercq het Vlaamse bewustzijn in Frans-Vlaanderen wil stimuleren en waar ook De Clercqs oud-professor Paul Fredericq, en zijn collega's in het Gentse atheneum Adiel Debeuckelaere, Philip Van Isacker en Jozef Goossenaerts deel van uitmaken alsook Abraham Hans en de Nederlandse advocaat Willem Van Es die later met De Clercq zal deel uitmaken van de *Dietsche Bond*. Op 28 juni 1914, de dag van de aanslag in Sarajevo, zijn Borms en De Clercq op een jaarvergadering van de Fédération de l'Enseignement Moyen waar zij voor de eerste keer in het Nederlands een tussenkomst houden. Dit wordt blijkbaar niet gepikt want in de kortste keren liggen De Clercq en een Mechels franskiljon vechtend onder een tafel.

'Slaat met de daad'

Nog voor de Eerste Wereldoorlog zijn zowel Borms als de Clercq gedesillusioneerd in de zgn. kleurpolitiek om de Vlaamse eisen te realiseren². Volgens hen zijn de Vlaamse politici niet in staat en hebben ze ook niet de moed om de Vlaamse problemen op te lossen. De weldaden en mogelijkheden van een parlementaire democratie blijken niet geschikt om een meerderheid van

Vlamingen in België snel hun rechten te geven. De stap naar het activisme zal hierdoor veel makkelijker en sneller worden gezet. Meer en meer geloven zij dat een offer en *een bevrijdende daad* nodig zijn³. Wanneer de oorlogsomstandigheden een werkelijke kans zullen bieden zullen zij die ook grijpen om hun romantische droombeelden te realiseren. De Ierse Paasopstand en de Russische revolutie, beide ook met een zekere Duitse inbreng gevoerd, scheppen mede het klimaat. Het hoeft weinig betoog dat men toen, om het democratische deficit dat er binnen België duidelijk tegenover de Vlaamse gemeenschap was recht te zetten, niet gekozen heeft voor precies meer democratie maar de democratie an sich heeft afgewezen. Ook fervente democraten zoals bvb. Plancquaert en van Extergem hebben op dat beslissende moment geen klaarheid kunnen scheppen. De gevolgen zijn tot op vandaag te merken.

Het is duidelijk dat Borms en de Clercq in dit proces mekaars evolutie stimuleren. Borms is sterk onder de indruk van de *vermeende* rol van Frans van Cauwelaert in de afzetting van De Clercq en Antoon Jacob als leraars na de overname van *De Vlaamsche Stem*. Eerst had hij niet geloofd dat Van Cauwelaert De Clercq 'zou hebben kunnen verraden' aan de Belgische regering maar 'de afschuwelijke Belgische partijpolitiek heeft u (= Van Cauwelaert) aan ons ideaal ontstolen'. Later spreekt een meer geradicaliseerde Borms van 'Broodroof' en de rol van 'de eens zo gevierde Vlaamse hoofdman (...) die een bepaald zware schuld draagt in de onwettelijke en willekeurige afstelling van onze trouwe strijdgenoten, dichter René De Clercq en Dr. Jacob (...) en die niet genoeg heeft gedaan bij de regering om de afstelling te verhinderen'.

Zelf was Borms al in 1915 begonnen met *Antwerpen Boven* en *Het Vlaamsche Nieuws*, uitgaven die alleen met toestemming en steun van de bezetter (o.m. censor Max Robert Gerstenhauer) konden verschijnen. Alfons Sevens, die in Gent scherpe oppositie voerde tegen *De Vlaamsche Post*, dagblad van de Jong Vlamingen van Domela Nieuwenhuis, probeert Borms tevergeefs op andere gedachten te brengen. De diepe breuk tussen de vooroorlogse strijdmakkers over activisme en passivisme is nu een feit. Sevens wordt naar Havelberg in Duitsland verbannen en zal daar ooit Borms op bezoek krijgen; zelf zal Sevens als getuige à charge optreden in het Bormsproces. Pijnlijk kan het niet. Evenals De Clercq wordt Borms door minister Pouillet (via de prefect van het atheneum) op het matje geroepen maar Borms houdt de eer aan zichzelf en neemt o.m. na enkele graffiti op de muren van het atheneum 'à mort Borms' ontslag in december 1915.

De Clercq en Borms vervulden een toprol in de activistische propaganda, ook in het buitenland. Van november 1917 tot het einde van de oorlog ging De Clercq dertienmaal op tournee in Duitsland, soms in gezelschap van zijn vriend Borms. Men bezoekt Vlaamse krijgsgevangenen, probeerde bepaalde Duitse kringen te overtuigen van de Activistische zaak en sprak voor de Deutsch-Flämische Gesellschaften. Beiden spraken op 12 mei 1918 in de fameuze Keulse Gürzenich voor 1.000 aanwezigen. Duitsland mocht de activisten niet opofferen in een vrede door vergelijk 'omdat de Vlaamse strijd ook voor een algemeen Germaans doel' werd gevoerd.

In diezelfde maand vertrekt De Clercq's kompaan Antoon Jacob terug naar Vlaanderen om zich in te schakelen in het Antwerpse activisme van Borms, dat overigens op dat moment de meeste belangstelling van de Politische Abteilung in Brussel geniet, omdat het beter in de Duitse plannen past dan de Gentse ultra's van Domela Nieuwenhuis. In juni 1917 zal het ook Borms blijken te zijn die De Clercq uiteindelijk overhaalt om terug te keren en een rol te spelen in de propaganda van het activisme. In een brief van 18 april 1915 schrijft hij hierover aan Borms *'dat het wel deugd doet na een jaar lang zoeken, zwoegen en licht slaan in het donker, zich eens deugdelijk te wringen in de zon'*. Dat hun beider evolutie in wisselwerking verloopt, bewijst Borms uitspraak uit 1917: *'Wat dit punt betreft ben ik het helemaal eens met mijn vriend René De Clercq (de Vlaamse strijd voorrang geven boven de trouw aan de koning). Ik voeg er aan toe dat de Saksen-Coburgs nooit veel sympathie opgebracht hebben voor de Vlaamse zaak. We hoopten dat Albert met die traditie zou breken. Wij zijn in die hoop teleurgesteld. Het zij zo'*.

Dat De Clercq en Borms een toprol spelen in de propaganda is zonneklaar: op alle grote meetings in binnen- en buitenland voeren zij het woord en moeten zij het enthousiasme bij de activistische aanhang op peil houden. Wat de jonge Marnix Gijsen getuigt over Borms⁴ zou net zo goed over De Clercq kunnen gaan: *'Aan zijn idealisme viel niet te twijfelen' als hij met zijn milde stem uitriep 'wij zijn Germanen geen Latijnen' dan werden wij opgenomen, wij die ontaarden waren door ons Frans onderwijs, in een mythische gemeenschap waar we eindelijk tot ons recht zouden komen '(...)'*. Een arend van een geest was hij stellig niet maar dat vroegen zijn toehoorders ook niet. Hij was de man waarvan een grote milde warmte uitging, een verontwaardiging om wat het Vlaamse volk al een eeuw lang te verduren had'. In *Het Lied der Activisten*⁵ zegt De Clercq waar het om gaat:

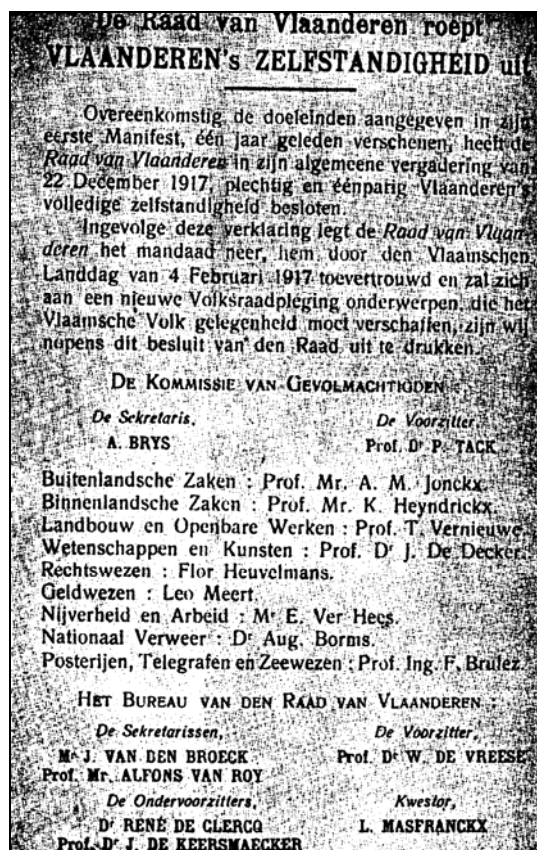
*Wie legt het oude België af?
Wie zal het kostbaar kisten?
Wie draagt het naar een rustig graf?
De roemrijke activisten!*

Vlaanderen onafhankelijk?

In een besloten avondvergadering van de Raad van Vlaanderen op 22 december 1917 tijdens de zoveelste crisissituatie, gaat het ongeveer als volgt. Borms neemt het woord: *'Bedenkt goed dat de Duitsers bezig zijn met op onze vingers te kijken of wij tot regeren in staat zijn. Wij moeten bewijzen dat wij tot regeren in staat zijn. Indien ik Vlaanderen kon redden met een staatsgreep, ik alleen, en als ik ermee moest ten onder gaan, maar Vlaanderen gered zou zijn ik deed het onmiddellijk (storm van toejuichingen)'*. Na een tumult gaat Borms op zijn elan verder: *'Wij leven snel in deze tijden; wij weten niet wat morgen brengen kan. De vrede hangt in de lucht! Hij kan onmiddellijk intreden. Ik zou dan ook vragen van het ogenblik gebruik te maken om de Politieke Scheiding⁶ uit te roepen (...). Wij zijn nu eerst revolutionairen (...). Laat ons de Vlamingen een daad tonen. Dan zullen ook de Duitsers meer eerbied voor ons hebben. Leve de Politieke Scheiding!'*. Er wordt nu gestemd en met 53 ja en 2 onthoudingen wordt: *Vlaanderens zelfstandigheid* goedgekeurd. De Clercq is volgens de notulen de eerste die Borms bijspringt om met een eenzijdige onafhankelijkheid de Duitsers voor een fait accompli te zetten. Een stap waaruit hun naïviteit en gebrek aan inzicht in de werkelijke verhoudingen blijkt.

Dat de activisten inderdaad de plannen van de Duitsers doorkruisen blijkt uit een brief van Verwaltungschef Alexander Schaible, bevoegd voor de administratieve splitsing van België: *'U moet weten dat uw politiek slechts een onderdeel is van onze wereldpolitiek'*. De Duitsers spreken zich niet duidelijk uit over de draagwijdte en de politieke inhoud van de bestuurlijke scheiding die ze zelf enige maanden voordien invoerden. Zij kunnen zich ook om evidente internationaal-diplomatieke redenen niet te ver engageren. Alleen de militaire krachtsverhoudingen kunnen eventueel enige ruimte scheppen. Bovendien is de vraag welke bevoegdheden zij echt willen en kunnen toestaan in een situatie waar ook zij alles op alles moeten zetten om nog enig oorlogsdoel uit de brand te kunnen slepen. Voor mensen als generaal Erich Ludendorff die in de lente 1918 in

het laatste van 5 voorjaarsoffensieven *Friedenssturm* alles of niets zullen spelen (het Duitse leger is sinds de opheffing van het Oostfront voor het eerst in de meerderheid aan het Westfront en men wil vlug toeslaan vooraleer de Amerikanen operatief zijn) en waarvan in feite het lot van de activisten afhangt, is het duidelijk dat de activisten te ver gaan. In een brief van 29 november 1917 aan von Kühlmann, op dat ogenblik minister van Binnenlandse Zaken, protesteert Ludendorff tegen de zijns inziens te verre gaande tegemoetkomingen van de Politische Abteilung van het bezettingsbestuur aan de Vlamingen. De beslissende invloed moest, aldus Ludendorff, bij Duitsland blijven omdat de Vlamingen politiek nog niet rijp waren. In december wordt Ludendorff gesust met een antwoord dat de activisten niet meer dan een *'beratenden Anteil an den Landesgeschäften'* kregen en dat het streven naar zelfstandigheid van de Jong Vlamingen werd tegengegaan.

Op 22 december 1917 roept Borms, onmiddellijk bijgesprongen door De Clercq, in een besloten vergadering van de Raad van Vlaanderen de politieke scheiding van België uit. Het besluit van de Raad moet worden bekrachtigd in volksraadplegingen die worden gehouden in januari en februari 1918. Voor de Duitsers van wier gebeurlijke militaire successen elke activistische politiek afhangt, gaat het allemaal wat te ver.

Romantici als Borms en De Clercq willen de verwijten van de achterban en het Vlaamse volk tegenspreken als zouden zij loutere marionetten zijn van de Duitsers. Voor hen is 22 december 1917 de bevrijdende daad van de Raad waar men vooral *zichzelf moet helpen*. Men spiegelde zich aan Artevelde, die de Franse koning de facto onbevoegd over Vlaanderen verklaarde door een verbond met Engeland, en aan de Staten Generaal in 1581 die door het Plakkaat van Verlatinghe eenzijdig de soevereiniteit van de Spaanse koning Filips II over de Nederlanden opzegde. Ook de romantiek van 1830 met de gebeurtenissen achter *De Stomme van Portici* spelen een rol: deze keer wil men een revolutionaire daad voor het belang van Vlaanderen en men maakt zich sterk dat men meer volk vertegenwoordigt dan de Belgische patriotten destijds.

Voor de activisten stelt zich meer en meer de vraag wie en wat zij eigenlijk vertegenwoordigen. Zij willen het Vlaamse volk ondanks zichzelf en desnoods tegen zijn wil, maar om eigen goedwil, bevrijden. De propaganda en het uitdelen van postjes zal mettertijd de mensen wel doen volgen en bijdraaien (zoals ook na 1830?). Een vrije stembusgang zien de activisten niet meteen zitten; liever

zien ze de kandidaten *bij volksacclamaties* aangeduid. Volgens De Clercq 'opdat het volk niet zou weten met hoeveel kiezers zij zijn'. Borms voegt eraan toe: 'van het ogenblik dat wij met een mandaat voorzien zijn zal men ons ook geen inlichtingen meer vragen omtrent het getal kiezers, of er ook niet meer over spreken en in het buitenland zal het gaan, alsof wij door een groot gedeelte van Vlaanderen verkozen waren'.

Het is duidelijk dat De Clercq een belangrijke rol speelt in het opstarten van de Bormscultus, die in de jaren '20 grote afmetingen zal aannemen. Voor Borms verjaardag 14 april 1915 heeft De Clercq het huldegedicht *Borms* geschreven dat in *Antwerpen Boven* wordt afgedrukt:

*Noem mij den held uit het heir dat pal,
den man der daad met de kracht des storms,
den vasten vriend met het hart van goud?
Onthoud!
De held, dien ik nooit vergeten zal,
de vriend van mij, van u, van al:
Daar is maar één
en elders geen
in Vlaanderen als Borms!*

En in januari 1917 het gedicht *Aan dr. August Borms*:

*Bronzen keel en gouden hart,
Sterke drager, stoute drijver,
Die, door leed en hoon verhard,
Met apostelliefde en ijver,
Vlaandren van zichzelf vervulde,
Naar het blijder moederland,
Reik ik u mijn broederhand,
Zing ik u mijn hulde.*

Volgens biografe van Everbroeck wordt Borms o.m. door de Clercq als een visionaire held gepromoot, voor een nieuwe autoritaire stroming in de Vlaamse Beweging, die Vlaanderen ondanks zichzelf wil redden: onverschilligheid bij de Vlamingen is het grootste probleem dat zij moeten overwinnen en waartegen o.m. De Clercqs propaganda-, strijd- en gelegenheidsgedichten moeten dienen.

Op 21 maart 1918 lanceert Ludendorff het eerste grote lenteoffensief; op dat moment zou een doorbraak door de geallieerde linies nog een vrede door vergelijk uit de brand kunnen slepen, iets waarop de meeste activisten hoopten, omdat ze meenden dat in een dergelijke situatie Vlaanderen nog best aan zijn trekken kon komen. Nog op 25 mei komen gouverneur-generaal Ludwig von Falkenhausen, de bovengenoemde Schaible en de generaals Ludendorff en Hindenburg samen om de toekomst van België te bespreken. Op dat moment sprak men nog over een bezetting van België die ten minste nog 10 jaar moest duren omdat de activisten dit vroegen, aldus Schaible. Dat het activisme à la Borms en de Clercq op de duur alleen nog afhangt van de omvang van de Duitse eindoverwinning wordt duidelijk geïllustreerd in de nazomer van 1918 als operatie *Friedenssturm*, het vijfde voorjaarsoffensief definitief is mislukt⁷ en kanselier Hertling op 11 juli verklaart dat hij het onafhankelijke België wil herstellen. Toch willen de Duitsers de activisten nog een hart onder de riem steken door hen via bezoeken aan het front te bewijzen dat hun toestand nog niet hopeloos is. Van 14 tot 16 augustus nodigen de Duitsers o.m. Borms en Hector Plancquaert uit aan het Belgische front. Borms moedigt nu de Raad van Vlaanderen aan nog meer op de sterke Duitse arm te leunen, zonder wie al hun acties tevergeefs zouden zijn. In september was ook De Clercq enkele dagen naar de Duitse zijde van het front aan de Chemin des Dames bij Laon gebracht. De Duitsers hadden in hun voorjaarsoffensieven met *operatie Michael* het gebied ten noorden van Laon tussen 21 maart en 5 april 1918 veroverd en waren tussen 26 mei en 4 juni over de Chemin des Dames doorgestoten tot de Marne (operatie *Marneschutz*). Doodgebloed en ten einde kracht moesten zij

echter de veroverde gebieden opgeven en plooiden zich tussen 20 augustus en 26 september voor de tweede maal terug op de zgn. Hindenburglinie. Dat De Clercq er echter in zijn binnenste niet meer in geloofde, bewijst het feit dat hij reeds in juli een huis in Bussum (NL.) huurde om zo nodig zijn gezin uit Brussel te evacueren.

Borms, dé martelaar van het activisme

Hoewel De Clercq had geschreven: *‘Zo er kogels vallen wil ik er bij zijn’*⁸ ging hij toch maar liever in ballingschap betere tijden afwachten. Later verklaarde hij dat hij dit niet zou gedaan hebben, als het *Nationaal verweer* (= Vlaams leger en/of Rijkswacht), waarvoor Borms bevoegd was, in die mate operationeel zou zijn geweest dat de activisten zich gewapenderhand zouden hebben kunnen verdedigen. Borms dook daarentegen onder in Brussel en hield zich nog bezig met het verspreiden van activistische sluikblaadjes tot hij op 8 februari 1919 werd gearresteerd. Hij zou nog in zeven haasten compromitterende documenten hebben ingeslikt. Borms’ proces geeft hem de ultieme kans om in de rol van martelaar te treden hetgeen de Bormscultus natuurlijk alleen maar doet toenemen. Borms kiest ervoor de hele verantwoordelijkheid van het activisme op zich te nemen en fungeert eigenlijk als een soort bliksemafleider. Hij is vanaf dat ogenblik bereid het ultieme offer te brengen, weet zich zonder zonde en vind dat hij alleen rekenschap t.o.v. God moet afleggen. De Clercq volgt natuurlijk de activistenprocessen op de voet en als zijn vriend tussen 2 en 9 september 1919 aan de beurt is, dicht hij:

*Als een moordenaar en roover
Wordt een held ten dood gedoemd.*

In 1919 willen Ierse nationalistten hun knowhow ter beschikking stellen om Borms te bevrijden maar dit zou diens plannen doorkruisen en hij weigert: volgens hem heeft Vlaanderen een offer nodig. Aanvankelijk denkt ook de familie Borms dat de doodstraf zal worden uitgevoerd maar op 23 januari 1920 wordt zij omgezet in levenslange dwangarbeid. In april 1921 is het de beurt aan de Clercq om samen met 10 andere activisten ter dood te worden veroordeeld. Nogal spoedig komen er echter voorstellen voor voorwaardelijke invrijheidstelling. Sommigen gaan erop in zoals bvb. Jef Van Extergem, die vrijkomt in 1921 doch vrijwillig in 1925 terug naar de gevangenis gaat, omdat hij solidair wil zijn met zijn idool Borms. Van Extergem had bewust zelf aan de minister van Justitie medegedeeld dat hij op 12 januari zou deelnemen aan een meeting van de Frontpartij waarop hij prompt werd aangehouden om nu zijn volle straf uit te zitten tot 18 juni 1928⁹. Antoon Jacob komt onvoorwaardelijk vrij in november 1923 na de helft van zijn straf. Ook Borms zou voorwaardelijk kunnen vrijkomen maar hij weigert, *‘hij wil zijn verdrukt Vlaamse volk niet verraden’*. Borms put moed, zelfverloochening en rechtvaardiging uit zijn geloof en kent zijn offer een grote symbolische waarde toe: *‘Schijnbaar zijn we verslagen maar in feite hebben we ons doel bereikt; we zijn af van het eeuwig klagen, vragen van voor de oorlog; er was maar één weg: handelen gedurende de oorlog’*.

Eigenlijk geeft Borms nu blijk van politiek doorzicht want het tij is inderdaad gekeerd. Na een periode van ultrapatriottisme en anti-Vlaamse hetze blijkt dat de patriotten hun doel zijn voorbijgeschoten en een periode van Vlaamse tegenreactie tekent zich af. Er zijn te veel onschuldigen aangepakt en bovendien heeft men op zijn minst de indruk gegeven de hele Vlaamse beweging te willen vernietigen. Nu is er een felle tegenreactie op gang gekomen waar de veroordeelde activisten, met Borms in de spits, de idolen worden van de nieuwe Vlaamsgezinde generatie. Vanaf 1922 start Borms oud-professor Scharpé met een studiefonds voor de kinderen van getroffen activisten (De Clercqs Nederlandse vrienden Leo Simons, Willem Van Es, Pieter De Koning en oud minister president Abraham Kuypers steunen financieel). De kinderen Borms en de Clercq behoren tot de begunstigden. De Clercqs jongste zonen Joost en Harmen kunnen terecht in scholen van Antwerpen en Hoogstraten, zijn jongste dochter Marva in het Heilig Hartinstituut van Heverlee; Professor Scharpé draagt persoonlijk zorg voor haar en soms wandelen ze samen tot aan

de Leuvense gevangenis waar Borms zit. In de vakantie mag ze soms even weg o.m. bij Jeroom Leuridan in Ieper.

Na de clementie-of uitdovingswet, een door de senaat op 16 januari 1929 afgezwakte versie van de amnestiewet van Van Cauwelaert die op 6 december door de kamer was goedgekeurd, werd Borms op 17 januari vrijgelaten. Veroordeelde ballingen als De Clercq mochten terugkeren. Op 3 februari 1929 werd een grote huldebetoging aan Borms georganiseerd in Antwerpen. Op deze gelegenheidsfoto zien we De Clercq (2) en Borms (1), beiden op een ereplaats onder hun aanhangers.

De Clercq zelf begint moed te scheppen door de gebeurtenissen en hij stelt meer dan ooit zijn hoop in zijn vriend Borms. In *De Ploeg*, het blad van de Antwerpse Frontpartij schrijft hij: *‘Onze zoogezegde dwaze intellectuelen hebben schuld aan de trage opkomst van ons volk. En waren de zoogezegde heethoofden als Borms, ik en anderen daar niet, ons volk zou terugzinken in zijn sluimer van onbewustzijn’* (17 december 1922). En nog: *‘Borms is de heele man! Al de rest zijn snotjongens’* (26 augustus 1922). Een antwoord van Borms uit de gevangenis in 1923, de vrijlating van zijn vroegere kompaan Antoon Jacob uit de gevangenis en een grote meeting voor Amnestie in Antwerpen op 25 november 1923 schenken hem enige moed maar voor hem gaat alles te traag en wordt de strijd in Vlaanderen te zwak gevoerd. Pas *‘wanneer Borms vrijkomt en de ballingen terugkeren, zal een hoger tijd aanbreken (...) Van hieruit kunnen wij weinig doen: men beschouwt ons als stuurman aan de wal’* en ook: *‘Ja, kwame Borms maar spoedig vrij. Onze grootste Vlaming en mijn boezemvriend! Ook voor de bannelingen ware ’t gewenst (...) Een gebalde vuist doet meer dan gevouwen handen’*. Een nieuwe uitgave van *‘De Noodhoorn’* draagt hij in 1927 op *‘Aan Borms, Vlaanderens grootse man’*. Hij stuurt een exemplaar naar zijn vriend in de Leuvense gevangenis.

Volgens biografie Van Everbroeck werkt Borms in de gevangenis verder aan zijn eigen mythe (hij speelt nu eenmaal de hoofdrol in het amnestiedebat) en regisseert er zelf de manifestaties, bij voorkeur rond de datum van zijn arrestatie 8 februari (bv 10 februari 1924 n.a.v. 5 jaar gevangenschap), voor zijn vrijlating. Hij geeft regieaanwijzingen aan Leuvense studenten die met fanfare op kop manifesteren langs de gevangenis. Scouts zingen opdat Borms het binnen zou horen. Er zijn pamfletten voor bewakers. Borms geeft zelf aanwijzingen om foto’s te retoucheren. Voor het eerst worden nu ook de vrouw en de kinderen Borms *geraakt* door de politieke strijd. Nu en dan treden ze zoals ook De Clercqs dochter Elza op de voorgrond in de amnestieactie. Daar worden allerlei prularia verspreid. Borms en de Clercqs afbeeldingen verschijnen op sigarenbanden; er worden portretten verspreid van Borms getooid met doornenkroon of aureool.

Bij de tegenstanders is Borms echter publieke vijand nummer één. Hij wordt er omschreven¹⁰ als *‘een trouweloze die was aangetrokken door geldgewin en die zich nooit heeft verzet tegen*

deportaties'(...). 'Hij keurde de Duitse invasie goed, keurde aanhoudingen van o.m. kardinaal Mercier goed, was 'minister van Defensie' in dienst van de vijand; ruilde zijn leraarsloon tegen dat van gevormachtigde (meer dan vijfmaal zoveel); wenste de Duitse overwinning, vertegenwoordigde eigenlijk niemand buiten zichzelf en aanvaardde hulp van de communisten voor de Vlaamse zaak.'

Anderen vinden dat Borms minder gevaarlijk zal zijn als hij vrijkomt. Van Cauwelaert wil amnestie om terug terzake te kunnen komen, normaal aan politiek te kunnen doen en om eindelijk uit de polarisatie tegen België te geraken. Hij dient een wetsvoorstel in op 9 december 1926¹¹. Ook de socialisten willen het amnestiedebat doen opschieten (terugkeer van rust). Emile Vandervelde, minister van Justitie, erkent het idealisme van activisten ook van Borms: *'Ze handelden niet uit winstbejag. Ze deden het uit idealisme, hoe afkeurenswaardig dat idealisme ook was.'* Vlaams-nationalisten willen geen halve maatregelen maar een volledige amnestie. Borms wil na zijn vrijlating een plaats boven de partijpolitiek als symbool. Volgens Van Everbroeck voelt hij zich wellicht niet capabel genoeg als politicus. Bij de gewone Vlaamse militanten (bvb. VOSsen) staat hij hoog in aanzien. Er groeit volgens Van Everbroeck een echte wanverhouding tussen de echte Borms en de mythe Borms die o.m. door de voortdurende vergelijking met de lijdende Christus wordt gevoed. Als de Amsterdamse afdeling van het *Dietsch Studenten Verbond* Borms in 1928 feliciteert met zijn verkiezingsresultaat, is de aanspreektitel: *'Heil Koning van Vlaanderen!'*. Ondanks grote amnestiemanifestaties komt er geen schot in het kamerdebat over het thema, ondanks 2 jaar bittere discussies onder voor- en tegenstanders. Borms zelf wil van geen amnestie weten die hem door België zou verleend worden.

Intussen volgt De Clercq vanuit Nederland de evolutie op de voet doch met een gebrek aan realisme dat blijkbaar typisch is voor alle politieke ballingen die in de onmogelijkheid verkeren hun theorieën en wensen aan de dagelijkse realiteit te toetsen. De Clercq vertolkt zijn visie via zijn alter ego De Beer in de novelle *Een wijnavond bij dokter Aldegraaf* uit 1927 als volgt: *'De beweging der activisten is (thans) stil, onzichtbaar haast, begonnen, eerst binnen dan buiten ons, doch, ik voorspel het, weldra zal zij reusachtige uitbreiding nemen en voeren tot een onvermijdelijke scheuring; evenals een sneeuwvlok in de hoge Alpen smelt, traagzaam klomp voor klomp zondoor drongen loskomt, het roeren zich overzet tot de groote wandvlakken en al met eens de lawine losrukt en nederdonderend alles meesleept in haar onverzettelijken val. De logge sneeuwmassa moet los, wil het ooit lente worden hier' (...)* 'En zullen de wagenden een leider vinden? Nooit geloof ik dat de leiders van gezag zich aan hun hoofd zullen stellen'. *'Eén zal het doen en één is genoeg* (De Clercq bedoelt hier zonder twijfel Borms). *Al de andere zijn niet waard zijn schoenen te ontbinden (...) door hem zal Vlaanderen weer als Vlaanderen spreken, voor 't eerst sinds Artevelde. Wat zeg ik? Een Koning, Een héld zal hij zijn, een redder, of een martelaar'(...)* zijn woord zal luiden *'totterdood'*. *De Beer* (=de oudere De Clercq) *ontboezemt verder dat Borms 'den heiligsten en den grootsten man in de lage landen bij de zee is'*.

Eén van De Clercqs contemporaine biografen mr. Jacobus Wijnstroom zal na De Clercqs dood in diens nagelaten papieren een ontwerp vinden van een roman over het activisme, opgehangen aan de figuur van Borms die zou schuil gaan onder de naam Roeland. Intussen grijpt er ook een internationalisering van debat plaats o.m. in de Nederlandse publieke opinie waar België slecht in de markt ligt wegens de annexatieplannen voor Nederlands Limburg en Zeeuws-Vlaanderen alsmede door het fameuze Scheldedebat waarin ook De Clercqs Nederlandse kennissenkring zich mengt. W.B Yeats en Romain Rolland tekenen een internationale petitie voor Borms vrijlating. Ook het Vaticaan was bij monde van mgr Pacelli (nuntius in München, de latere paus Pius XII) al tussengekomen tijdens het Bormsproces.

De Bormsverkiezing en de derde Raad van Vlaanderen

Het is duidelijk dat Borms, die boven de partijpolitiek wil staan en alle Vlamingen wil verenigen, de Vlaams-nationalisten van de Frontpartij in de wielen rijdt. Op eigen houtje wil hij reeds in 1925 opkomen als amnestiekandidaat. Omdat Borms zelf uiteraard niet verkiesbaar is, zal zijn

vrijgekomen vertrouweling, Antoon Jacob, als plaatsvervanger fungeren. Men was blijkbaar vergeten Jacobs burgerrechten af te nemen. De tandem Jacob-Borms wordt van op afstand geleid door Josué De Decker die vanuit Nederland met het blad *Vlaanderen* een compromisloos, revanchistisch Vlaams radicalisme propageert¹². De Frontpartij ziet dit manoeuvre niet zitten en verwerpt Borms' kandidatuur met 385 neen tegen 293 jastemmen. Oud-activist en Frontpartijkopstuk Herman Vos drukt het als volgt uit: '*Zijn strakke onfeilbaarheidgedachte maakt hem (= Jacob) totaal ongeschikt voor het betrekkelijke spel van de politiek*'. Een ontgoochelde Borms reageert: '*Ik had de begoocheling dat ik door mijn offer al die onenigheden, al die kleinzieligheden zou kunnen overbruggen*'.

Voor Borms kandidatuur bij de tussentijdse verkiezing in december 1928 is er deze keer wel eensgezindheid. Nu zijn de *schoonmoeders* van het blad *Vlaanderen* tegen '*omdat het imago, de heldengestalte van Borms boven alle verkiezingskuiperijen en gekonkel oneindig moet verheven zijn*'. In het blad *De Dietsche Gedachte* van *De Dietsche Bond*, waar Borms sedert 1925 erelid en De Clercq ondervoorzitter is, worden de aanloop naar, het verloop en de uitslag van de Bormsverkiezing op 9 december 1928, en de anticiperende clementiewet van 6 december t.o.v. de veroordeelde activisten op de voet gevolgd. De Clercq publiceert er in januari 1929 het gelegenheidsgedicht *Bormsdag*. Het blad brengt ook een uitgebreid verslag van de terugkeer van de ballingen onder wie De Clercq en van de Bormshulde op 3 februari 1929. '*Het is een eeuwige, onvergetelijke dag! Een roes van Vlaams geluk*', schrijft De Clercq aan de familie Pieck. Uit die periode stamt waarschijnlijk ook het gedicht *Vader Borms*:

*Gezegend wie aan 't arme Vlaanderen heeft gegeven
een edel strijdbaar kroost.*

*Gezegend wie, trots ouderdom, toch mocht beleven
den zege van zijn grooten zoon, en stierf getroost
toen hij den lang gekerkerde in triomf zag dragen
weer tot zijn huis en volk, weer tot zijn werk en strijd.*

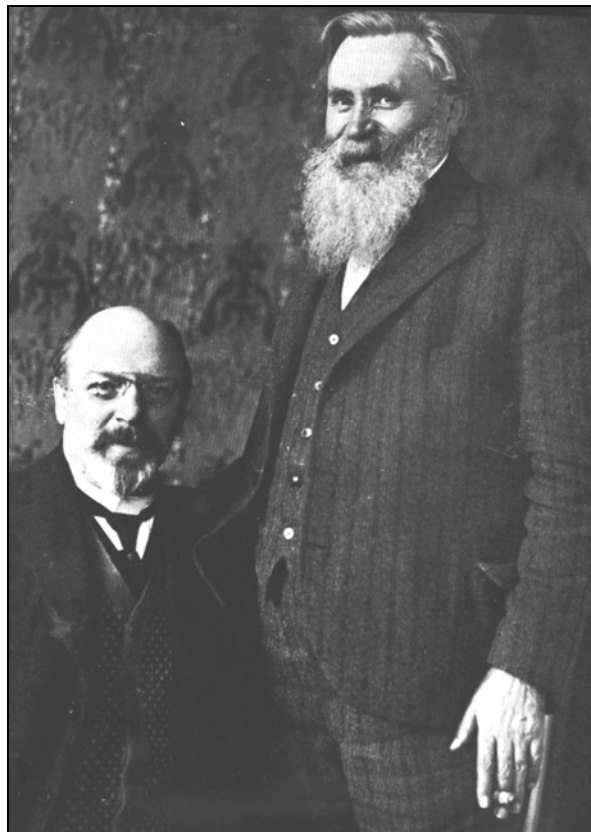
*Volg, vader Borms, nu van omhoog den groei der dagen:
door uwen zoon wordt Vlaanderland bevrijd.*

Borms' overweldigend verkiezingsresultaat¹³ heeft inderdaad het amnestiedebat gedeblokkeerd en de zgn. clementiewet wordt nog in dezelfde maand gestemd en wordt op 19 januari 1929 in het Staatsblad gepubliceerd. Het is een *uitdovingswet* waarbij de straffen wel *vervallen* maar de veroordeelden hun burgerrechten niet terugkrijgen. Voor de tegenstanders gaat ze echter veel te ver; voor voorstanders niet ver genoeg. Zij willen volledige rehabilitatie en schadeloosstelling. In het patriotische kamp zijn verontwaardiging, ongeloof en ontreddering troef omdat hét symbool van het verderfelijke activisme door het volk gerehabiliteerd is. De Vlaams-nationale tactiek heeft gewerkt: via Borms heeft men alle proteststemmen verzameld, zonder het risico dat Borms zelf zou gaan zetelen.

Volgens Van Everbroeck is het duidelijk dat Borms door het politieke Vlaamsnationalisme wordt gebruikt als boegbeeld maar geen enkele rol speelt '*in raderwerk van nationalistische besluitvorming*'. Voor hen is hij *geen leider* van het nieuwe type. De *romantici* van vroeger worden nu vlug voorbij gemarcheerd door een nieuwe generatie *autoritair*. Borms speelt in de toekomst nog slechts zijn rol als overjaars symbool dat bij tijd van stal wordt gehaald om *de eenheid* onder alle Vlaams-nationalisten te bewerken. Zo zal hij ook bijna geruisloos de nieuwe orde en de collaboratie binnenstappen wat zal leiden tot zijn *ultiem offer* nl. zijn executie op goede vrijdag 12 april 1946.

Intussen wordt De Clercq die, zoals we al zagen alleen nog in Borms gelooft, als een nuttig tussenpersoon naar voor geschoven door de groep van *die hards* rond het weekblad *Vlaanderen*. Zoals we al zagen, genoten ze bij de Vlaams-nationalisten in Vlaanderen weinig krediet. In deze zin moet men de oprichting van een derde Raad van Vlaanderen¹⁴ begrijpen. Borms tracht hier echter de nog minder realistische De Clercq te temperen maar wijst er ontwijkend op dat '*de zaak rijp*

wordt'¹⁵. Een ontgoochelde De Clercq antwoordt twee dagen later: *'Ik kan niet zeggen dat de inhoud van uw briefkaart mij verheugt (...) Ik niet alleen, maar gans het bewust geworden Vlaanderen, wil u aansporen om met der daad gebruik te maken van uw geweldig gezag'*. Hij dreigt: *'word ik genoodzaakt alleen een uiterste poging te wagen, onbeschoornd zal ik het doen'*. Borms laat zich schoorvoetend overhalen en belooft de dichter een vergadering waarop de Raad van Vlaanderen zal worden hersticht. Tevens wijst hij hem erop dat hij vanuit Nederland toch een minder klare kijk op de zaak heeft. De Clercq verspreidt nu een brief *Aan het Vlaamsche volk* d.d. 11 februari 1931 waarin staat dat Borms zich tegenover hem verbonden heeft, dat alle Vlaams-nationalisten zich onverdeeld achter Borms moeten scharen en dat de zelfstandigheid van Vlaanderen nu in het verschieft ligt. In Vlaanderen zijn de nationalistes eerder verveeld met het hele opzet, terwijl volgens De Clercq in Nederland *'de Vlamingen (rond het blad Vlaanderen) gelukkig zijn om het vooruitzicht'*. Aan Borms schrijft hij: *'Hier maakt de boodschap een beste indruk: de goede Vlamingen verlangen naar een optreden van de Raad (...) Wat onze vijanden en halve vrienden betreft, dat zij ons aanvallen en beschimpen is het beste bewijs dat wij op de enige goede weg zijn (...)'*. Op 15 maart 1931 wordt in het lokaal Malpertuus in Antwerpen de derde Raad van Vlaanderen opgericht. De Clercq ondertekent de aankondiging: *'Aan het Vlaamse Volk! Van Vlaanderen's grootste man, dr. Aug. Borms heb ik het bindend woord dat de 'Raad van Vlaanderen' in maart a.s. gesticht wordt en vergadert. Van zoveel vreugde is mijn hart vervuld, dat ik dit als blijde boodschap, aan het daden verlangend Vlaanderen melden moet. Voorbij nu alle twijfelzin, alle uitstel, elk wachten op een ander. Voorbij alle tweespalt en verdeeldheid. Voorbij het begrijselijk ongeduld. Vlaanderen krijgt zijn Raad'*.

August Borms en René De Clercq, wapenbroeders, gefotografeerd door Nestor Gerard.

Hoewel de Raad zich inderdaad organiseert en vergadert, wordt hij bevolkt door een generatie die in het Vlaams-nationalisme haar tijd heeft gehad en politiek onbeduidend is geworden. De antipolitieke stroming van het Vlaams-nationalisme, vertegenwoordigd in een jongere generatie, is immers overgeschakeld naar een hogere versnelling die haar inziens geboden wordt in de nieuwe

orde. Borms zal nog een toespraak houden op de begrafenis van zijn vriend op 17 juni 1932 en wordt voorzitter van het comité dat wordt opgericht om een grafmonument voor de Clercq op te richten. Bij de onthulling van dat monument voert hij weer het woord. In 1940 is hij voorzitter van de naar hem genoemde commissie die veroordeelde activisten of hun nabestaanden moet vergoeden. De Clercqs weduwe, Alice Delmotte, en zijn jongere zus Rachel (zij werd in 1918 geïnterneerd in een kamp in Adinkerke) zullen van een dergelijke vergoeding genieten doch na de bevrijding alles moeten terugbetalen aan de Belgische staat...

Joost Vandommele, januari 2006

¹ *August Borms, zijn leven, zijn oorlogen, zijn dood*, Meulenhof/Manteau, 480 p.

² Onder meer leger- en schoolwetten waarin het territorialiteitsprincipe niet wordt gerealiseerd)

³ Zie De Clercqs gedicht *Slaat met de daad* Borms ter dood veroordeeld

Als een moordenaar en roover
Wordt een held ten dood gedoemd.
Nu of nooit: de maat is over!
Vlamme alwie zich Vlaming noemt!
Slaat met de daad,
Wreekt uw genoot.
Wat Walsch is vals is: slaat dood!

Borms, uw beulen zijn de beulen
Van uw Vlaanderen, het mijn.
Wie met staat en baat kan heulen
Kan voor God geen Vlaming zijn.
Slaat met de daad,
Wreekt uw genoot.
Wat Walsch is vals is: slaat dood!

Recht nu de averechtsche rechters,
Recht de voogden, redt het volk.
Voert ten vanen, hooge vechters,
Slechts één kruis nog: dolk op dolk.
Slaat met de daad,
Wreekt uw genoot.
Wat Walsch is vals is: slaat dood!

Schande is eere, dood is leven.
Heil wie voor het hoogste goed
Jeugd en vreugd en vrijheid geven
En den adel van hun bloed.
Slaat met de daad
Wreekt uw genoot.
Wat Walsch is vals is: slaat dood!

⁴ Over een meeting in de Alhambra d.d.11 mei 1916.

⁵ Van Everbroeck gebruikt het in de context van 1917 maar het werd slechts in de jaren '20 geschreven.

⁶ Op 21 maart 1917 was de administratieve scheiding van België bij decreet van gouverneur-generaal von Bissing reeds ingevoerd.

⁷ Maarschalk Foch zal op 18 juli het beslissende eindoffensief inzetten tegen het uitgeputte Duitse leger.

⁸ In zijn gedicht *De Belofte* voor het eerst verschenen in *De Toorts* dd. 31 maart 1917.

⁹ Vanaf dat ogenblik zit alleen Borms nog vast.

¹⁰ Onder meer in A. Collignons *Une patrie d' anciens combattants*.

¹¹ Samen met o.m. Philip Van Isacker, een oud-collega van de Clercq op het Gentse atheneum.

¹² Zij proberen ook De Clercq in hun strategie te betrekken.

¹³ 83.000 stemmen tegen 44.000 voor zijn liberale tegenkandidaat Baelde.

¹⁴ Na de eerste en tweede Raad die als een activistisch rompparlement fungeerden tijdens de Eerste Wereldoorlog.

¹⁵ Brief aan De Clercq van 20 januari 1931.